

A lingua nos diferentes niveis educativos. O ensino secundario

XOÁN COSTA CASAS

Para coñecermos cal é o estado da lingua nos diferentes niveis educativos debemos, primeiramente, coñecermos cal é a realidade sociolingüística que se dá neles para, a partir de aí, propor medidas correctoras desas deficiencias. Loxicamente, cada centro ten as súas especificidades e por iso deberemos ter moi en conta o contexto.

Para unha aproximación o máis correcta posíbel debemos establecer tres niveis de análise, que podemos resumir nas epígrafes:

- 1) En que situación estamos
- 2) Que obxectivos nos marcamos
- 3) Que medidas propomos

As tres están interrelacionadas e por iso non será infrecuente que pasemos dunha a outra segundo a conveniencia.

1. EN QUE SITUACIÓN ESTAMOS

Todos e todas somos coñecedores de que nos derradeiros anos se teñen realizado estudos e publicado unha boa cantidade de textos de análise da situación sociolingüística do noso país en practicamente todos os ámbitos, até tal punto que se ten feito co idioma o seguinte símil: «estamos nunha situación que se podería asimilar á dun doente a quen se lle fan todas as probas e de quen se teñen todos os diagnósticos mais que non se lle administran os medicamentos necesarios».

Se isto é así non me deterei moito en lembrar os diagnósticos.

Intentarei, despois dunha breves consideracións previas, comentar algunhas propostas de traballo que poderán servir ou contribuír no camiño cara a lograr a normalidade

lingüística no ensino non universitario; porque ese debería ser o noso obxectivo, ou mellor dito, o obxectivo do sistema educativo no que nós como docentes seremos os instrumentos para lograr a normalidade lingüística, traballando nuns prazos que nos permitan avaliar a consecución duns obxectivos. En calquera caso, lembro, o noso obxectivo sería converter o galego en primeira lingua entre a mocidade.

Aínda que, como dixen, os diagnósticos son suficientes, non está demais lembrar algúns datos. Farémolo dunha dupla perspectiva: lembrando brevemente a regulamentación que se fai do uso da nosa lingua dentro das aulas e abordando a seguir a presenza do galego como idioma de docencia e de relación dentro do centro e as causas que fan que este uso sexa, hoxe en día, moi deficitario.

Despois deste recordatorio, comentaremos algunhas medidas normalizadoras que se poden levar a cabo desde os centros, ao tempo que lembraremos outras que xa se puxeron en marcha por entidades externas. En todo o caso é importante establecermos un diálogo sobre os seus fins e a súa eficacia.

Parece necesario, antes de nada, facer unhas consideracións previas sobre algunhas cousas que, por obvias, ás veces esquecemos.

Seguramente nunca o foi, mais na actualidade o sistema educativo non é o único elemento, e ao mellor non é o máis valorado, dos que interveñen na formación do alumnado.

Sendo isto certo en trazos xerais, se nos cinxirmos ao apartado lingüístico debemos facer algunhas outras matizacións.

1. Ningún ser humano, concibido como un elemento que forma parte dunha determinada sociedade, ve necesario aprender outro idioma diferente do que adquiriu no seu contorno familiar e esta é a lingua que lle serve para as súas necesidades inmediatas de comunicación. No caso da Galiza, e nos derradeiros anos, o proceso de transmisión da lingua a través do contorno familiar quebrou ou sufriu un forte retroceso, co cal, por primeira vez na historia do país, un importante número de persoas ten o primeiro contacto co idioma desde o sistema educativo (4 de cada 10 segundo os derradeiros estudos. Naturalmente ese contacto refírese a un contacto activo, non ao contacto ambiental).
2. Únase a isto outra característica detectábel non só na sociedade galega, senón no contexto mundial, como é o feito de que a lingua, globalmente considerada é, na sociedade actual, concibida máis como un elemento necesario, útil, nas relacións mercantís do que como un instrumento de relación cultural. Lembremos, a este respecto as declaracións e artigos sobre o chamado milagre económico irlandés. Alí, dicíase, o feito de teren como lingua o inglés foi a chave do seu despegar. Xa sabemos que iso non é certo, non hai máis que lembrar a cantidade de territorios que teñen o inglés como lingua exclusiva ou primeira e non por iso o seu PIB é maior. Mais é certo que isto está na base da crenza de que, en xeral, a única lingua que paga a pena coñecer é a inglesa, que nos permitirá relacionarnos internacionalmente e progresar adecuadamente nas

nosas relacións comerciais, incluídas as xa moi importantes relacións de comercio electrónico.

Nunha palabra, a idea de que as linguas tamén teñen un valor económico está detrás, ou diante, desta ideoloxía e as leis de mercado rexen tamén sobre os valores lingüísticos.

Así pois, se a nivel social predomina a idea de que a lingua non é algo valioso, como as matemáticas, ou máis recentemente a informática, estamos diante dun dos elementos que configuran o aprendizaje, e tamén o prestixio, do galego: a inutilidade, o non servir, a non funcionalidade practica que leva á súa valoración negativa.

A mocidade atopa escasa utilidade ao uso do galego, que se asocia con profesións de baixo nivel e poucas posibilidades de progreso social. Neste caso, paga a pena reflexionarmos sobre os usos lingüísticos daquelas profesións máis valoradas socialmente para comprobarmos a necesidade de contarmos con referentes lingüísticos ben valorados (profesións como a medicina, a docencia, a arquitectura, a informática) son as profesións máis valoradas polos españois (e non sabemos se tamén polos galegos).

Esta non utilidade do galego debe ser un dos primeiros elementos a combater polo sistema educativo e deberemos preguntarnos se o sistema, por si só, está en condicións de o facer ou se deben entrar en xogo outros elementos externos a el mais non alleos.

Concordamos, seguramente, en que o ensino, por si só, non é capaz de facelo, de aí que os centros de ensino han de se converter no modelo lingüístico de que a sociedade carece.

Por outro lado, todos somos conscientes de que a sorte dun idioma non depende de que sexa materia de ensino, nin a súa funcionalidade depende do número de horas que o alumnado reciba en galego dentro do seu currículo escolar. O ensino é, en todo caso, un dos factores que poden contribuír á recuperación idiomática, mais non o único, nin, hoxe por hoxe, o máis valorado.

Dito o anterior, e aceptándoo sen demasiadas reservas, cómpre aínda facer outra observación obvia: non é no ensino, no sistema escolar, onde se aprende a falar e polo tanto onde se aprende o idioma, se ben o sistema escolar é o que marca, ou polo menos marcaba, unha pauta lingüística moi forte debido ao tempo que se pasa no ámbito escolar (desde os tres anos, 6 horas por día). Nun contexto lingüístico normal, o idioma escolar é continuación do idioma ambiental, e o idioma é un vehículo de orientación pedagóxica e é aquí onde cobra sentido pleno; ora, nun contexto diglósico está claro que isto non sucede.

Para terminar de contextualizar o marco en que se desenvolve actualmente a vida académica, debemos facer referencia a outro dato: se observamos a consciencia que os alumnos e as alumnas teñen do idioma constatamos que desapareceu, ou non é tan acusada, a asociación galego = rural, castelán = urbano e foi substituída por outra máis perigosa, por canto supón a non acreditación no futuro do idioma: agora identifícase máis galego = fala de vellos, castelán=fala dos novos.

Diante desta situación confirmada polos máis recentes estudos, e pola simple apreciación persoal, **que obxectivos nos marcamos** para mudala?

2. QUE OBXECTIVOS NOS MARCAMOS?

Comecemos por nos preguntar cal é o papel da Administración e cal a regulamentación que se fai do uso da nosa lingua dentro das aulas e da vida académica?

É ben coñecido que a pretensión oficial en materia lingüística pasa por alcanzarmos o bilingüismo harmónico, ou o trilingüismo coa Administración actual. Nada temos en contra de que os cidadáns da Galiza sexan lingüisticamente multicompetentes. Mais somos conscientes de que esa teoría, plasmada en documentos legais, prestixiada en traballos universitarios e divulgada en debates políticos, procura mudar as tácticas impositivas tradicionais por outras máis permisivas na forma mais igualmente asimilacionistas, porque o feito de saber moitas linguas non leva aparelado que se vaia usar o galego, sendo iso mesmo o que se deduce dos inquéritos.

A comezos da década de 80, e como sustento legal a esta teoría, desenvólvese unha lexislación que ten como finalidade encapsular a presenza do galego no ámbito do ensino. Neste contexto está o Decreto de bilingüismo (1979) e a Lei de normalización lingüística e demais decretos que a desenvolven e que son de todos e todas coñecidos. Non entramos a analizar o seu articulado por ser ben coñecido e porque, ademais, o que interesa é o «espírito» da lei, ao que, loxicamente, se adecúa o articulado, e o espírito é o que acabamos de sinalar.

Feita esta breve contextualización sobre a situación legal do galego, entramos na segunda das perspectivas para analizar: a presenza do galego como idioma de docencia e como idioma de relación académica.

Xa dixemos que hoxe contamos con datos que nos permiten afirmar que, para alén do que poderían ser apreciacións persoais, a presenza do galego como idioma de docencia é un proceso totalmente deficitario. Poderíamos remontarnos nas análises estatísticas algúns anos atrás, mais tal esforzo só serviría para comprobarmos como os resultados non só non melloran de ano en ano, senón que hoxe en día, en certos tramos educativos, os resultados son peores que hai 10 anos. A propia Consellaría de Educación reconece que en primaria o cumprimento da legalidade non supera o 56% e os datos de secundaria non son mellores.

Aínda que sexa brevemente, dos datos de que dispomos podemos concluir:

- a) No conxunto da poboación escolar o idioma galego encóntrase en acusada inferioridade canto a niveis de uso, mentres que se consideramos niveis de comprensión oral, achamos porcentaxes que van do 80% ao 90%.
- b) Canto ao idioma utilizado polo profesorado na aula, hai un predominio absoluto do español, con porcentaxes que se sitúan arredor do 76%, aumentando ao 95% nos centros privados. A presenza do galego como idioma de docencia

- segue sendo menor nos centros urbanos e as cidades, ou o seu contorno, gañaron poboación nos derradeiros anos grazas ao constante fluxo de poboación do interior para a franxa costeira.
- c) En contraste co anterior, unha amplísima maioría de profesorado (90%) está en posesión dalgunha titulación en Lingua Galega e así mesmo, unha maioría do profesorado (70%) é partidaria da incorporación do galego como lingua vehicular de ensino. Como conxugar este desexo, o 70% que o faría fronte ao 76% que non o fai, coa realidade?
- d) Canto ao cumprimento da lexislación, e a pesar das cifras aportadas pola Administración, todos os estudos lévannos á conclusión de que o 91,5% dos centros que imparten infantil e o 1.º ciclo de primaria e nos que o idioma habitual do alumnado é o galego non cumpren o Decreto, mentres que do 41,5% do alumnado ten como lingua predominante o galego, só recibe as aulas en galego o 17,7%; no 2.º e 3.º ciclos de primaria o 21% dos centros non acatan o Decreto de mínimos (isto era hai 5 anos, hoxe é o 44%); na Educación Secundaria Obrigatoria, o 77,3% dos centros non segue o estipulado na normativa actual, fronte ao 22,7% que si o cumpre. No bacharelato, o 87,5% dos centros non respecta o Decreto 247/95, fronte ao 12,5% que si o fai.

Para contextualizar estes dados debemos considerar que estamos a falar do incumprimento dunha normativa lingüística cuxa observancia total non suporía, no mellor dos casos, nin sequera a impartición de máis dun terzo das aulas en galego.

Para finalizar deberemos preguntarnos cal é o uso actual da lingua no ensino secundario. De novo diferentes estudos coinciden en que non superaría o 30% o alumnado menor de 18 anos que utiliza só ou prioritariamente o galego nas súas relacións académicas. Destes usuarios o 60% aprende a lingua no ámbito familiar e o 37% no sistema escolar. Canto a ámbitos de uso, por exemplo no recreo, cos amigos etc. varía entre o 12 e o 19%, mentres que a cuestión muda radicalmente cando se trata da relación cos profesores: o 88% manifesta falar en galego se o profesor ou a profesora se dirixe a el nesta lingua; e pola contra, o 92% contesta en castelán a un profesor que fale castelán.

Podemos comprobar, e confirmar, que o ensino non se mostra como un elemento dinamizador do proceso de normalización lingüística, e máis ben segue a inercia social. Mais os datos de que dispomos tamén nos indican que se pode saír desta situación. E como?

Por suposto, e en primeiro lugar, o que se precisa é máis vontade política para levar adiante o proceso porque xa está comprobado que a regulamentación por si soa non serve para nada.

A situación actual da nosa lingua obríganos a tomar conciencia e a comprometer-nos na súa normalización. Debemos ser conscientes de que aínda que a lexislación fose moito máis permisiva, o proceso non avanzaría de non existir máis implicación non só dos docentes, senón, dos pais e das nais, dos cidadáns e das cidadás que temos a responsabilidade, por nos tocar vivir neste momento negativo para a nosa lingua, de facer que esta siga viva.

Que facer, entón desde os centros educativos?

Diciamos ao comezo que aos centros non lles corresponde deseñar as medidas normalizadoras; ou dito doutra maneira: non se pode delegar nos centros de ensino a responsabilidade de levar a cabo un proceso para o que o profesorado seguramente non está formado, nin conta con medios, aínda que ten vontade (70%) de dar aulas en galego.

E delegar foi o que se fixo até agora.

Mais está claro que se necesitan medidas que muden a situación.

3. QUE MEDIDAS PROPOMOS?

Primeiramente MODIFICACIÓNS LEGAIS.

Está claro que o Decreto 247/95, con máis de 10 anos de vida, non serve. E non porque se teñan esgotado as medidas propostas, senón porque desde aquela se produciron mudanzas sociais, e tamén legais, que o fan inútil hoxe. Primeiro porque mudou a estrutura do sistema educativo. Segundo, porque se aprobou un PXNL. E terceiro porque o Estado español asinou neste tema tratados internacionais que tampouco cumpre.

Aquí deben estar pois as claves dese novo decreto:

- Adecuación á Lei orgánica de educación.
- Adecuación ao Plan xeral de normalización da lingua galega.
- Adecuación á Carta europea das linguas rexionais e minoritarias.

Isto polo que respecta aos criterios xerais, mais hai outros elementos que a lei debe considerar e potenciar. E o primeiro son os Equipos de Normalización Lingüística (ENL).

No centro educativo o labor normalizador debe irradiar dos ENL. Primeiramente, parécenos crucial outorgar aos ENL un papel predominante no proceso de normalización. Para iso deben contar con medios humanos e con máis recursos legais.

Hoxe en día, os equipos poden definirse do seguinte xeito:

- Carácter formal, sen intervención práctica nos asuntos que lle competen.
- Moi neutralizados polo papel que lles outorga a lexislación e a administración.
- A maioría dos membros non ten formación en planificación/dinamización lingüística, centrando por iso moitas das actividades nunha dimensión máis etnográfica (magosto, a matanza) do que normalizadora.

Non dubidamos que as equipas teñen que ter un papel fundamental no deseño, na posta en práctica e na revisión de programas de planificación lingüística nos centros educativos, tal como se prevé no PXNLG. Polo tanto, corresponde á Consellaría de Educación garantir unha estrutura de apoio ao labor dos ENL dos centros. A dita estrutura terá, cando menos, unha concreción territorial de ámbito galego e outra de ámbito comarcal.

Parece importantísimo que as ENL formen parte, para todos os efectos, do organigrama dos centros escolares incluíndose na figura de «Departamento de Normalización Lingüística». Neste sentido, terán os mesmos deberes e dereitos, tanto colectivos como individuais, que se lle recoñecen na actualidade aos departamentos.

As medidas legais teñen que ir acompañadas de medidas dinamizadoras. A dinamización é unha das tarefas máis importantes que todo servizo lingüístico debe realizar e comprende toda aquela serie de medidas encamiñadas cara á consecución dunha mellora real dunha situación lingüística determinada. Aquí é onde os centros educativos deben xogar o seu verdadeiro papel.

No noso caso parécese que o grande esforzo normalizador debe camiñar cara ao afortalamiento da lingua oral. A consecución da competencia comunicativa en todos os contextos debe ser o centro do noso traballo. Porque o alumnado ten pouca confianza na súa competencia oral, sobre todo. Para alén diso, a ausencia de contextos de uso fai que se sintan inseguros. Debemos ter en conta ademais, que, en xeral, o discurso maioritario é favorable á aprendizaxe de linguas diferentes, mais cinxido unicamente ao ámbito competencial. Valórase o aprendizaje, cada vez con menos actitudes negativas, mais non se alude á necesidade de o falar.

Chegados a este punto parece oportuno lembrar o que dicía ao comezo: estamos saturados de diagnósticos e é necesario pasar ás accións. Accións que por si soas non van levar a unha mudanza de usos inmediata. Moitas xa se teñen levado a cabo: unhas a nivel de centro e outras a nivel comarcal ou nacional, postas en marcha polas administracións ou por entidades sociais.

Ninguén discute que no momento actual a Administración debe pór en marcha as medidas consideradas no PXNL. Mais parécenos un erro desenvolvelo sectorialmente. Se pensamos, como dixemos, que o sistema educativo non é o único nin o máis valorado dos elementos que hoxe interveñen na formación do alumnado, desenvolver medidas que non teñan isto en conta é voltar a unha política lingüística que xa se constatou fracasada. Por iso deberemos compaxinar aquelas medidas que corresponde desenvolver á Consellaría de Educación (un novo marco legal, por exemplo) con outras que se deben promover desde a Secretaría Xeral e o resto da Administración.

O desenvolvemento do PXNL debe partir do sistema educativo e desde aquí proxectarse á sociedade, pois no ensino están implicados todos os sectores sociais. O sistema educativo ha de converterse no motor desde o que se apliquen as políticas normalizadoras ou, do contrario, non terán eficacia as medidas propostas. Podemos aplicar medidas no sistema que fagan que os nosos alumnos e alumnas sexan, dentro do sistema e en horario escolar, monolingües en galego; que sexan bilingües ou mesmo trilingües, mais iso non terá consecuencias sociais. Só se priorizamos as actuacións no ensino, se as convertemos no punto central desde o que irradien cara ao resto da sociedade poderemos revertir o proceso actual para converter o galego na lingua primeira entre a mocidade. Do contrario continuaremos a ter unha sociedade diglósica e uns usos restrinxidos –aínda que adaptados á lei– para o galego.